

Önmagunk ünneplése

A szlovák panteon

Röviddel az önálló Szlovák Köztársaság megalakulása után, 1993-ban lezajlott egy szlovák történészkonferencia. A tanácskozást üdvözlölte a Nemzeti Bank akkori igazgatóhelyettese is, aki beszédében arra mutatott rá, hogy a szlovák nemzet híján van a saját mítoszoknak, és felszólította a történészeket, hogy ezt a hiányt igyekezzenek mihamarabb pótolni.

A történészek teremtsenek mítoszokat?

Ebben a látszatra anekdotába illő epizódban megnyilvánul annak a helyzetnek a teljes tragikomikuma, mellyel most foglalkozni szeretnénk. Kétségtelenül igaz, hogy a szlovák folklórban hatalmas mennyiségű mesekincs keletkezett és őrződött meg, de nem létezik semmilyen eredeti szlovák mítosz, másrészt a szlovák történelem maga, ahogy az visszatükröződik még az egyetemet végzett szlovákok tudatában is, nem más, mint merő mítosz. A pénzügyi szféra jeles képviselőjének jelenléte akár tanúskodhatna arról a komoly megbecsülésről is, melyet a nemzeti történelem megismerésének igénye vívott ki magának, ám a felhívás, hogy a történészek teremtsenek mítoszokat, felfedi, hogy a történetírás küldetésének tökéletes meg nem értéséről van szó.

A Nemzeti Bank egykori vezérigazgató-helyettese a maga történelmi és a Műszák iránti fogékonyságával (időközben kiadta egy szlovák bankárfamilia szépiroi gesztusokkal megírt történetét) talán nem a szlovák értelmiség legtipikusabb képviselője, de ez most mellékes. A kérdés az, hogy miért oly ellentmondásos és érzelmeivel megterhelt a szlovákok viszonya saját történelmükhöz. A választ részint a szlovák történelem, részint a szlovákok karakterében kell keresnünk, pontosabban szólva azokban a traumákban, melyeket a szlovák történelem okozott a szlovák nemzet tudatában.

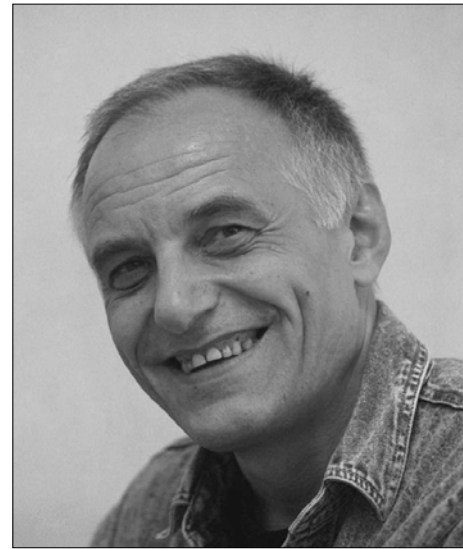
A modern nemzetként elgondolt szlovákok történelme 1848. május 10-én kezdődik: ekkor került sor ugyanis Liptószentmiklósban arra a nagygyűlésre, ahol megfogalmazták *A szlovák nemzet követeléseit*. Ez volt a legelső nyilvános politikai felhívás, de a maga módján még talán ennél is fontosabb volt az 1843-as év, amikor az Evangélikus Líceum szláv nyelvtanárának helyettese, Ľudovít Štúr és a legközvetlenebb munkatársai kodifikálták a szlovák irodalmi nyelvet, melynek alapjául a közép-szlovákiai nyelvjárást tették meg. Kísérletek az szlovák irodalmi nyelv kötelező érvényű változatának meghatározására már ezelőtt is történtek, a legfigyelemreméltóbb ezek közül Anton Bernolák katolikus papé, aki 1790-ben nyelvtant publikált, majd kiadta a szlovák nyelv többnyelvű szótárát, mely a nyugat-szlovákiai tájszólásból indult ki. De csak a szlovák irodalmi nyelv Štúr-féle változata

volt tartósabban sikeres és gyümölcsöző gazdagon számos irodalmi alkotás nyelveként, s e művek a szlovák irodalom „aranytartálékai” lettek. Eltűnődhetnénk rajta, hogy ennek oka a Štúr-generáció több képviselőjének kimagasló írói tehetsége lehet-e, vagy a közép-szlovákiai dialektus szerencsés kiválasztása váltotta-e ki a „nyelvek feloldódását”, de ez nem a mi feladatunk. A fontos az, hogy a szlovák irodalmi nyelv kodifikálásának aktusát magát is ellentmondásosan kezelték, és nem csak Csehországban, ahol ezt a cseh nemzet szlovák ágának „elszakadásaként”, az erők szétforgácsolásaként értékelték, de több művelt szlovák értelmiségi is ezt a nézetet vallotta – a legfontosabb köztük Ján Kollár költő volt, a Szláv leánya (A dicsőség leánya) című, cseh nyelven írt eposz szerzője.

Kollár nem kevésbé volt nemzeti, mint a Štúr-generáció, mindössze annak megítélésében különült el tőlük, hogy mi szolgálja inkább a nemzeti öneszmélést. A szlovák evangélikusok egyházi nyelve a bibliai cseh nyelv volt, a cseh tehát közel állt hozzájuk, és ezért teljes természetességgel nyúltak ehhez a nyelvhez akkor is, amikor saját művet alkottak (a Štúr-generáció tagjai maguk is csehül írták első irodalmi alkotásaikat). Való igaz, ez egy tökéletlen cseh nyelv volt, telis-tele lexikái és nyelvtani szlovakizmusokkal. Ráadásul, noha a katolikus többségű szlovák népesség számára közeli nyelvnek számított, mégiscsak idegen volt. A műveletlen nép nemzeti nyelven beszélt, valójában a helyi dialektusok valamelyikén, és az egyes nyugat- és kelet-szlovákiai tájszólások közötti eltérések még ma is olyan nagyok, hogy használóiknak gondot okoz egymás megértése. A történelem úgyszólván a Štúr-féle koncepcióra bolygott rá, ám a per eldöntésekor ez korántsem volt még egyértelmű, és az erők szétforgácsolására vonatkozó érvnek is volt bizonyos létjogosultsága. Ezt a belső ellentmondásos felfogást, mely e döntést kísérte, és még sok más, a modern történelemben megmutatózó gócpontot tartjuk az egyik oknak, amiért a szlovákok történelemhez való viszonya megbomlott.

A magyar nemesség nemzetek feletti volt

Az akkori helyzet jobb megértése végett szükséges megemlíteni, hogy Ausztria–Magyarország soknemzetiségű államalakulat volt, a történelmi Magyarország területén a magyarokat leszámítva, akik kisebbséget alkottak, éltek németek, szerbek, horvátok, szlovákok, románok és oroszok is. A nemzeti újjászületési mozgalmakig a nemesség és a tanult réteg hivatalos nyelve a latin volt, maga a magyar nemesség nemzetek fölötti, vagyis internacionalista volt. A nemzeti újjászületés

VILIKOVSKÝ, Pavel
Az élet örökzöld hátsaslóva
(Mayer Judit ford.)
Kalligram, 1999

Az utolsó pompeji ló
(Hiznyai Tóth Ildikó ford.)
Kalligram, 2002

A gonosz önéletrajza
(Hiznyai-Tóth Ildikó ford.)
Kalligram, 2011

Kutya az úton
(Garajszki Margit ford.)
Kalligram, 2013

Egy igazi ember története
(Garajszki Margit ford.)
Kalligram, 2014

Első és utolsó szerelem
(Garajszki Margit ford.)
Kalligram, 2016
(megjelenés előtt)

a történelmi Magyarország népeinek zöménél többé-kevésbé párhuzamosan zajlott le, s így amikor a magyarok azzal a követeléssel álltak elő, hogy Magyarországon a magyar nyelv legyen hivatalos, akkor ugyanolyan nemzeti jogokért szálltak síkra, akár a szerbek, horvátok vagy szlovákok. Mivel a magyarok a Magyar Királyság mind nagyobb önállóságáért küzdöttek, egy egységes politikai nemzet nevében akartak megnyilatkozni, ezért elvetettek minden olyan követelést, mely például a már említett *A szlovák nemzet követeléseiben* szerepelt. (Be kell ismerni, hogy a követelések egyes pontjai, ahogy azt Daniel Rapant történész is kifejtette, „utópisztikusak” voltak, vagy a szlováksággal más módon elfogult brit történész, Scotus Viator szavaival élve „szélsőségesek” és „hisztérikusak”) Így esett meg, hogy az 1848-as polgári forradalomban a szlovákok úgymond a reakciós oldalra kerültek: önkéntes katonai alakulatokat verbuváltak (melyek jobbra idegen zsoldosokból álltak), és abban a reményben kapcsolódtak be a császári sereg oldalán a harcba, hogy a császár cserébe teljesíti nemzeti követeléseiket. Mondhatnánk akár azt is, hogy az általános, a polgári szabadságokat érintő cselekvési terv mellett a szlovák képviselőknél volt egy másik, nemzeti cselekvési tervük is, és ez náluk a döntő pillanatban elsőpró erejűvé vált. Katonai értelemben, igaz, a részvétel jelentéktelennek bizonyult, és semmilyen jutalommal nem járt. De a Štúr-generáció tagjai, akik arra a hőstettre vállalkoztak, hogy az öntudatlan és műveletlen földműves rétegekből létrehozzák a szlovák nemzetet, kénytelenek voltak erre az első történelmi fellépésre elfogadható, azaz sajátos magyarázatot kreálni. Így például az orosz cári sereg, mely a Habsburgok segítségére sietett, hogy segítkezzen a forradalom

leverésében, az ő szemükben a nagy szláv testvért jelentette, mely azért jött, hogy a magyar pöffszkedéssel szemben megmentsse a kis szláv népeket. (Máig eleven a nagy szláv testvér és megmentő mítosza, s ennek gyökere valószínűleg eddig az epizódig nyúlik vissza, és meglepő, nem csak szélsőséges politikai tévelygők harapnak rá, hanem például az egykori kormányelnök, a Kereszténydemokrata Mozgalom vezetője, Ján Čarnogurský is.) A nemzeti szükségleteket nézve talán indokolt, ám anakronisztikus és alkalmatlan második cselekvési terv jelenléte a szlovák részvétellel kapcsolatban a történelmi mozgásokban és mozgalmakban még sokszor megmutatkozott, gyakran komikus formában. Egy jeles szlovák irodalomtörténész egy beszélgetés során ezt a jelenséget azzal a képpel fejezte ki, hogy a szlovákok belekezdték a második felvonásba, de a színdarab szövege és konfliktushálózata még az első felvonásból való.

„Nem kell a másé, de a miénket nem adjuk!”

Ennek a visszamaradottságnak voltak objektív okai is, ezek közé tartozott főként Szlovákia földrajzi helyzete. Ahogy Lubomír Lipták írja: „És itt eljutunk (...) Szlovákia krónikus »határhelyzetének« történelmi jelentőségéhez: azáltal, hogy szinte folyamatosan »valaminek« a peremén volt, lehetetlenné vált, hogy itt a társadalmi rendszerek, az államformák, a kikristályosodott kultúrák teljes mértékben kifejlődhessenek, hogy saját erejükből, tapasztalatukból, túlélési technikáikkal a születés pillanatától kezdve jussanak el a beérés fázisáig. Nem volt elég idejük ahhoz, hogy kitarssanak addig, míg méltósággal távozhatnak a színpadról, mint olyasvalaki, aki nem csak »véghez vitte«, hanem »végig is játszotta« a maga szerepét.” És ehhez teszi hozzá: „Az a tény, hogy valamiképp folyamatosan a térség, a birodalom vagy a hatalmi érdekek peremére kerülünk, többek közt nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a nagy gondolatok, ideák, mozgalmak nemcsak megkésve érkeznek el hozzánk, hanem akkor válnak jelentősebb társadalmi erővé, amikor már születésük helyén a felforgató és inspiráló eszmék pozíciójából a hivatalosan elfogadott és kellőképpen megzabolázott és megnyirbált ideológiák stádiumába kerülnek át (...) Nem csoda hát, ha gyakorta tétován vagy bizalmatlanul fogadják őket.” Úgy vélem, hogy az inspiráló gondolatok és mozgalmak tétova és bizalmatlan fogadtatásában nemcsak a „megzabolázás” vagy „megnyirbálás” utáni alakváltozatnak van része (hiszen ez épp ellenkezőleg, emészthetőbbé tehetné azokat), sokkal inkább a konzervativizmusnak, a tradicionalizmusnak, annak, amit Timrava, az író nő „Tyapákék” című novellájában a paraszti réteg „csököttségének” nevez. Ez a réteg még 1950-ben is a gazdaságilag aktív lakosság 57 százalékát tette ki. Ezt az alapállást rövidítve fejezi ki az a jelszó, melyet időnként még most is előrántanak a „nemzeti beállítottságú” politikusok: „Nem kell a másé, de a miénket nem adjuk!” A nézetek és ideák világába átfordítva ezt így értelmezhetnénk: „Idegen nézeteket nem veszünk át, a magunkéihoz, ha szemmel láthatólag szemben állnak a valósággal, megátalkodottan ragaszkodunk”.

A szlovákok idegenkedése a száraz történelmi tényektől és rajongása a legendák és mítoszok iránt még a modern nemzet kialakulásának idejéig nyúlik vissza. Amikor a Štúr-generáció

tagjai igyekeztek feléleszteni a nemzeti öntudatot és büszkeséget, ehhez a szlovákok akkori felkelése nem nyújtott sok alkalmas érvet. Épp ezért – a romantikus irodalom lelkületével összhangban – a régi dicső múlt megénekelésével segítettek magukon. És ez az ellenőrizhető adatok csekély voltából fakadóan elegendő teret hagyott a képzeletnek, és lehetővé tette az aktuális ideológiai elképzelések és konstrukciók akadálymentes átplántálását a történelmi ősidők derengő szürkületébe. Ezen a gyerekbetegségen a nemzeti újjászületés korszakában minden kisebb nemzet átesett, főként azok, akik szükségét érezték annak, hogy kompenzálják saját államiságuk hiányát, de a szlovákok egy részénél, legalábbis úgy tűnik, krónikus formát öltött, és máig sem gyógyultak ki belőle. A Nagymorva Birodalom lakosságát bizonyára egy vagy több szláv törzs alkotta, az eredetét innen származtatni, tekintettel a (legalább részleges) területi egyezésre, egészen legitimnek tűnik. Sokkal rosszabb azonban, amikor a 20. század 90-es éveiben egyes túlhevült amatőr történészek teljesen komolyan kísérelték meg a Nagymorva Birodalmat Nagyszlovákká nevezni át, miközben azt hangoztatták, hogy a szlovák már a 9. században liturgikus nyelv volt, melyről a Comenius Egyetem Szlovák Nyelv Tanszékének egyik tanársegédje egyenesen kijelentette, hogy ez volt Európa legősibb nyelve. Nem fogom itt előszámlálni, hogy minő csodálatos átváltozásokon mentek keresztül a Nagymorva Birodalom korszakának egyes történelmileg fontos alakjai a kortárs szépprózai vagy drámai munkákban, hiszen a művészi irodalomban ez megengedhető költői szabadság, de egy említést mégér, hogy az egyik író, a Svätoplukról szóló trilógia szerzője nyilvánosan méltatlankodott amiatt, hogy az ő minden alap nélküli feltevéseit és spekulációit magukévá tették a történészek is, amivel, legalábbis szerinte, hitelesítették a tudományos igazságot.

„Csehszlovákia-pártiak” és „önrendelkezés-pártiak”, azaz ludákok

A szlovákok sajátos kapcsolatára a történelemmel azonban a leginkább a viharos huszadik század nyomta rá a bélyegét a maga gyakori és heves rendszer- és államforma-váltásaival. Ezek okozták, hogy az eszmerendszerek, koncepciók és a társadalmi mozgások nem kerültek le nálunk – Lubomír Lipták szavaival élve – a porondról, amikor eljártak már a szerepüket, hanem erőszakkal rángatták le őket onnan, és mint valami ideológiai zombik, máig ott matatnak a kulisszák mögött. Ugyanakkor minden új rendszer hozott egy saját, radikálisan eltérő vagy éppenséggel teljesen ellentétes történelemfelfogást, beleértve a történelmi személyiségek feladatának ehhez illeszkedő átértékelését is. Különösen 1948 után, a kommunista időkben került sor a tények kiforgatására, meghamisítására, ami tartós el-lenszenvet keltett a hivatalos történelemértelmezés, de valójában a történelem iránt is.

Gyakran a fürdővízzel együtt öntötték ki a gyereket is. A magyarok céltudatos asszimilációs politikájának köszönhetően az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó ötven évében a Csehszlovák Köztársaság 1918-as megalakulása után a szlovákság egyetlen legyintéssel megtagadta a történelmi Magyarország történelmét mint „ezeréves elnyomást”.

Ez a képes kifejezés és a vele kapcsolatos ellenérzések fel-feltűnedeznek a jelen színterén is, nem ritkán igencsak bizarr formában: a szlovák helyesírás szabályai szerint a magyar történelem jelentős személyiségeinek nevét fonetikusán kell írni, pl.: Zichy – Ziči, Pálffy – Pálfi, Szentiványi – Sentiváni stb. Eltekintve attól, hogy semmilyen más idegen neveket nem írunk fonetikusán a szlovákban, sőt a szlovák helyesírás sem fonetikus, a jeles szlovák költő, Pavol Országh Hviezdoslav nevét 1918-ig Országnak, utána – mivel 1921-ben halt meg – Országhnak kellene írni. Ez a szabály ez idáig nem nagyon honosodott meg, de tény, hogy érvényben marad. Ez az utólagos bosszú azt a gyanút kelti, hogy a szlovákok ezzel szeretnék megváltoztatni a büntudatukat tömeges elnemzetietlenedésük miatt. Ugyanebből a korszakból és nyilván hasonló ellenszenvből kifolyólag aktiválódtak újra 1989 után az olyan sértő kifejezések is, mint az elmagyarosodott, a magyar érdekeket támogató „magyarón”, az „elfajzott” vagy a „nemzetáruló”.

A Csehszlovák Köztársaság 1918-ban keletkezett mint az Osztrák–Magyar Monarchia egyik utódállama, és akárcsak előzménye, többnemzetiségű államalakulat volt. Inkább állampolitikai okokból, mintsem tudományos meggyőződésből a hivatalos helyek az egységes csehszlovák nemzet doktrínáját kezdték el hangoztatni, hogy az a maga 10 milliójával ellensúlyozni tudja a 3 millió németet, a 700 ezer magyart, 500 ezer ukránt és 100 ezer lengyelt, akik ugyanebben az államban éltek. Ha a durván 3 milliónyi szlovákok külön nemzetiségként választották volna le, az összes kisebbséggel együtt meghaladták volna a csehek mint államalkotó nemzet számát, és egy ilyen állam *raison d'être*-je könnyen megintott volna. Hasonló félelmek vezették a kormányt ahhoz, hogy ellenezzen bizonyos politikai erőket, melyek Szlovákia autonómiájára törtek volna. Számos szlovák érezte úgy a hivatalos doktrína okán, hogy elvesztik frissen szerzett nemzeti önállóságukat, és maradéktalanul beleolvadnak a gazdaságilag és kulturálisan is fejlettebb cseh nemzetbe. Idővel a szlovákok közt két ideológiailag szembenálló tábor alakult ki: a „Csehszlovákia-pártiak”, és az „önrendelkezés-pártiak”, azaz a „néppártiak” (ludákok) – ez a név Hlinka Szlovák Néppártjának nevéből ered, mely az autonómia gondolatát politikailag akarta keresztülvinni. Az eredetileg többé-kevésbé tárgyilagos megnevezések a későbbi történelmi fejlődés során – a köztársaság szétesése, az első önálló szlovák állam keletkezése és hat év utáni felbomlása – pejoratív mellékízt kaptak. 1989-ben ezek is megérték a feltámadást a Csehszlovák Szövetségi Köztársaság felosztása vagy megőrzése körüli csatározások során, ezúttal azonban már csak szitokszavakként.

Elnézést kérek a laikus és az e hozzászólás igényeihez igazodva durván leegyszerűsítő kitérőért a szlovák történelem terepére, de meggyőződésem, hogy e nélkül nehezen lehetne megérteni például azt a drámai küzdelmet, amely az ún. „prágai tavasz” idején 1968-ban a „demokratizálódás” és a „federáció” hívei között bontakozott ki. Itt a szlovákság egy része a totalitárius szocialista rendszer demokratizálásának folyamatába egy föderatív társadalmi berendezkedés újabb speciális akcióprogramjával

lépett, melyet először bizarr módon egy egész Szlovákiára kiterjedő, a tátrai Allweg villamosvasút megvásárlását célzó gyűjtéssel lepleztek. A vita nem a lényegről szól, mindkét csoport kitarított mind a demokrácia, mind a föderáció mellett, csak arra ment ki a játék, hogy melyik folyamat részesüljön előnyben. A megoldást Csehszlovákiának a Varsói Szerződés seregei általi megszállása hozta el, ami meghiúsított mindenfajta „emberarcú szocializmusra” irányuló kísérletet, ám ártatlan nyugtatószerként nagyvonalúan megengedte, hogy a föderatív rendszer kérdése területekre kerüljön. Ekkor kiderült, ami még egy olyan politikai analfabéta számára is világos volt, mint e sorok szerzője, hogy a totalitarizmusban, a központosított rendszerben a föderáció, beleértve a maga újonnan létesített szerveit is, csupán merő formalitás, mivel valamennyi lényeges kérdésről úgyis Csehszlovákia Kommunista Pártja dönt Prágában, vagy pontosabban szólva a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága Moszkvában. A föderáció gumicsontja kezdetben valóban sok szlovákot el-elandaltított, és segített kialakítani a Gustáv Husák iránti hamis bizalom légkörét, akinek a legnagyobb érdemeit éppen abban látták, hogy az ő nevéhez fűződött az államforma megváltoztatása. Talán ezzel magyarázható, hogy a kommunizmus bukása után egy, a katolikus egyház ranglétráján magas funkcióban lévő személy miért adta föl a család akarata ellenére az utolsó kenetet a Csehszlovák Szövetségi Köztársaság kórában fekvő, első szlovák elnökének és a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkárának, és hogy miért jelentek meg a fő „normalizátor” temetésén olyan jelentős keresztény beállítottságú politikusok, mint a Nemzeti Tanács elnöke, František Mikloško és a Kereszténydemokrata Mozgalom elnöke, Ján Čarnogurský. Vélhetőleg hasonló elfogódottság rejlik Ján Čarnogurský, a jelenlegi igazságügyi miniszter azon kijelentése mögött is, hogy noha a korábbi kormányfő, Vladimír Mečiar bűnrészessége bizonyítható ifjabb Michal Kováč elrálásában, mégsem kellene megbüntetni, hiszen felülmúlhatatlan érdemeket szerzett az önálló Szlovákia létrejöttében.

Szeperatista és fasiszta eszmék átplántálása

Talán természetes volt, hogy 1989 után a kommunista hatalom által kiűrt történelmi színpadon élőhalott eszmék is felbukkantak, melyek nem hunyhattak ki természetes halállal végelgyengülésben vagy elaggásban, noha az ember azt várná, hogy a 20. század végének nappali világosságánál egy pillanat alatt porrá zúzódnak. Nem ez történt. A szlovák állam szeperatista és fasiszta eszméinek egyenes vonalú átplántálási kísérletei a jelenbe már csak a nemzetközi társadalmi viszonyok miatt sem sikerülhetett, ám kitaróan ütötték föl a fejüket számos, többé-kevésbé elmaszkírozott formában. Az egykori kommunisták és „Csehszlovákia-pártiak” fogcsikorgatásai ellenére mégis csak sikerült rehabilitálni a kommunisták által féltett Andrej Hlinkát, a Szlovák Néppárt elnökét, az első önálló szlovák állam emblematikus alakját, akiről nem pusztán ez az egyetlen engedélyezett párt volt elnevezve, hanem más, rosszlelkű vagy inkább egyenesen bűnterhelt szervezetek is, mint a Hlinka Ifjúság, a Hlinka Gárda vagy annak Készültségi Osztagai. Maga Hlinka, aki 1938-ban halt meg, nem

vett ugyan közvetlenül részt e szervezetek megalapításában és megformálásában a náci párti, totalitárius rezsim idején, ezért is vált általánosabban elfogadhatóbbá, mint a másik katolikus pap, „a szlovák nemzet vezére”, az első szlovák állam elnöke, Jozef Tiso, akit a háború után háborús bűnösnek ítélték el és végeztek ki. A törekvés, hogy a nemzet megmentőjévé, a Csehszlovákia-pártiak vagy a kommunisták bosszújának vértanújává és áldozatává tegyék, keményebb ellenállásba ütközött, ezért mellékösvényekre volt szükség. A szélsőséges és marginális pártok és mozgalmak mellett az ő átértékelésének kérdését és történelmi szerepének jelentőségét többször is napirendre tűzte a parlamentbe is bejutott Szlovák Nemzeti Párt, és bizonyos jobban vagy kevésbé jól leplezett módon némi szimpátiát és nosztalgiát érezni lehet a katolikus klérusban is, melynek az önálló szlovák államban kiemelt szerepe volt. (Még él az emlékezetben az a kisebbséget botrány, mely akkor robbant ki, amikor az egyetlen szlovák bíboros leplezte annak az iskolának a falán lévő emléktáblát, ahol Jozef Tiso tanított, s utólag azzal védekezett, hogy nem olvasta el a feliratot, és azt hitte, hogy ott Tiso csak mint katolikus pap és egyházi funkcionárius van megemlítve és nem mint politikus.)

Érdekes, hogy nem történt jelentősebb kísérlet arra, hogy megkapja a megérdemelt helyét egy olyan személyiség, mint az első Csehszlovák Köztársaság megalapítója, Tomáš Garrigue Masaryk, aki apja után szlovák származású volt. A második elnöknek, Eduard Benešnek, akit (bizonyos tekintetben joggal) azzal vádoltak, hogy a szlováksághoz való viszonya gyanús, Szlovákiában nem volt esélye – sőt, ellenkezőleg, felbukkant pár elborult cikk, melyek azt bizonygatták, hogy szervezte és támogatta a szlovákok kiirtását. Sokkal különösebb, hogy a feledés homályában maradt egy olyan prominens és európai látókörű szlovák politikus is, mint Milan Hodža, egy időben a csehszlovák kormány elnöke. A csehek és szlovákok első közös államának valamennyi jelentős képviselője közül, akiket a kommunisták egyértelműen burzsoá politikusokként ítélték el, Szlovákiában egyedül Milan Rastislav Štefánik érte meg a feltámadást, aki hazatérésekor, 1919-ben halt meg a lezuhant repülő roncsai között, és az új államban már semmilyen szerepet nem játszott.

A szabad és demokratikus feltételek között az „utca emberének” történelmi szimbólumaiért és a történelmi tudatáért folyó küzdelem a politikai csatározások eszközeivé vált.

Megosztott társadalom, amely a jövő helyett a múltért harcol

A szlovák társadalom tartós „megosztottsága” egészen váratlan pillanatokban is megnyilvánul, például az állami ünnepek jóváhagyásakor a parlamentben. A „ludák” erők tiltakozása ellenére fogadták el, hogy a Szlovák Nemzeti Felkelés évfordulója államünnep legyen, mely a németbarát önkényuralmi rendszer elleni lázadás volt, az egykori kommunisták és „Csehszlovákia-pártiak” tiltakozása miatt hiúsult meg az önálló szlovák állam létrejöttének ünnepe, miközben kompromisszumként sikerül megszavazni több egyházi ünnepet is – a hagyományos karácsonyi és húsvéti munkaszüneti napok mellé a vízkeresztet vagy a Hétfájdalmú Szűzanya ünnepét, összesen nyolcat. A régi kommunistáknak megmaradt a hagyományos május elseje, és részben a már említett felkelés ünnepe, ugyanakkor a „Csehszlovákia-pártiaknak” nem sikerült kiharcolni egy, a szlovákok történetében kétségkívül jelentős ünnepnapot, az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttének dátumát.

Egy ilyen megosztott társadalomban, mely a jövő helyett a múltért harcol, nyilvánvalóan nem könnyű megállapodni azokban a személyiségekben, akik együttesen alkothatnák a szlovák Pantheon. A szlovák nép hagyományos hőse, aki minden társadalmi alakulatot és rendszerváltást túlélt, nem más, mint Juro Jánošík, a betyár. Történelmi személyről van szó, aki eredetileg a lázadó Rákóczi-féle, illetve a császári sereg katonája volt, aki a csapatával körülbelül két esztendeig betyárkodott a mai Szlovákia északnyugati részén, míg 1713-ban el nem ítélték és föl nem akasztották Liptószentmiklósban. A Rákóczi-szabadságharc zavaros idejében a szlovák hegyekben nem volt hiány betyárokból: a fennmaradt bírósági jegyzőkönyv nyomán Jánošík semmiben sem tűnt ki közülük, nehéz tehát megítélni, hogy mivel ragadta meg a népi fantáziát, ugyanakkor tény, hogy életéről és tetteiről számtalan legenda keletkezett, melyek több regény, színmű, sőt film alapjául szolgáltak, és a nevével nem csak számos partizánosztag

büszkélkedett, hanem egy kenőcsajt és más fogyasztási árucikk is felvette azt. A koronát a műre a kommunista ideológia tette fel, amikor a betyárból, aki „a gazdagoktól elvett, a szegényeknek adott”, megpróbált a feudális rendszer ellen fellépő harcost kreálni – Jánošík kultusza és maga Jánošík is humoros és szatirikus művek célpontjává vált, és ezzel a legendás betyár legalább időlegesen kiesett a nemzeti hősök panteonjából. Ebben alighanem része van annak a ténynek is, hogy az 1989 utáni „betyárkodások” sokkal nagyobb méreteket és agyafúrtabb alakváltozatokat öltöttek, s elhalványították a kontár és tutyimutyi Jánošíkot.

Szlovák nagyságok a bankjegyeken

A szlovák panteon kortárs nagyságainak meghatározásakor előjön az a probléma, hogy a kérdéstről nem írtak ki referendumot, így nincsenek meggyőző kritériumaink. Ha egyáltalán kikövetkeztethető valami azoknak a személyeknek az alapján, akiknek tiszteletbeli hely jutott az új Szlovák Köztársaság pénzein, akkor a legősibb történelemből a következő listát kapjuk: Pribina nyitrai herceg (húszas), Cirill és Metód hittérítők (ötvenes). Pribina elsősorban azzal vált híressé, hogy Adalram salzburgi püspökkel ő szenteltette föl az első keresztény templomot a mai Szlovákia területén, aztán a Nagymorva Birodalom megalapítója, I. Mojmir elkergette őt, és Pribina a frankoknál talált menedéket. Vazallusi viszonya a Nyugati Frank Birodalomhoz a szlovák állam idején hivatkozási alapnak számított a Németországgal való szoros együttműködésre, mígnem a kommunista időkben ugyanebből az okból kifolyólag marasztalták el. A mai átlagos szlovák számára Pribina elsősorban egy szalámi nevét jelenti, illetve kicsinyített formában (Pribináčik) egy gyerekek számára készített ínycsoki túrókrémet idéz fel. Cirillnek és Metódnak is vannak politikai konnotációik, de épp ellenkező előjelűek. Thessalonikéi görögök voltak, akiket a nagymorva Rastislav fejedelem hívott be Bizáncból, hogy terjesszék a kereszténységet, hogy így ellensúlyozza a frank hatást, mely a nyugati kereszténység terjedésével érvényesül. Cirill az addig írástudatlan szlávok számára megalkotott egy különleges írást, melyet máig cirillikának neveznek, és hozzálátott a Szentírás lefordításához, s ezért Metóddal együtt a szlovák kultúra és műveltség megalapozóinak számítanak, holott a szlovákok latin írást használnak és a nyugati, vagyis római katolikus vallást vallják. Július ötödike, eredetileg Cirill és Metód egyházi ünnepe egy bizonyos ideig a kommunisták alatt is a szláv testvériség ünnepe maradt (noha, ahogy említettük, sem Cirill, sem Metód, de még az őket kiküldő bizánci császár sem volt szláv), melyet rendszerint az ősi Dévény vára alatt, a Morva és a Duna folyók összefolyásánál tartottak meg. 1989 után, főként Vladimír Mečiar harmadik uralma idején ezeket az ünnepeket felújították mindkét, vallási és szláv értelemben is, de az ún. „erényes szűz” bizarr megválasztásával – aki történetesen Mečiar bizalmas munkatársnője lett – pogány felhangokat is kapott. Talán tipikusnak mondható, hogy a még mindig döntésképtelen szlovákok a pénzügyi piederesztálra emelték mind az egyik (nyugati), mind a másik (keleti) tendencia képviselőit. Nem tudni,

hogy a bankok pénzértéke tükröződik-e a személyiségek és tendenciák értékelésében, melyeket képviselnek, vagy csupán az a tény vezetett-e oda, hogy mivel Cirill és Metód ketten voltak, ezért dupla annyit járt nekik, mint Pribinának.

A történelmi Magyarország idejéből a szlovák bankokra csak a már említett Anton Bernolák, az első kísérleti szlovák irodalmi nyelv megalapítója, illetve Ludovít Štúr, a mai szlovák nyelv egyik alapító atyja került, tekintve tevékenységük sikerét, alighanem igazságos, hogy Bernoláknak a kétszáz koronás, Štúrnak pedig az ötszáz jutott. Bernoláknak nincsenek jelentékenyebb politikai kötődései, és mivel neve semmilyen élelmiszere nem került rá, az egyszerű „földi halandónak” csak nagy nehézségek árán jut eszébe, hogy kiról is van szó, a pozsonyi emlékezetében egy kollégium neveként rögzült. Štúr a szlovák ég állócsillaga, a modern szlovák nemzet létrejöttében játszott megalapozó szerepe megkérdőjelezhetetlen. Bár az internacionalista beállítottságú kommunisták, akik hol kisebb, hol nagyobb éberséggel őrködtek a „szlovák burzsoá nacionalizmus” megnyilvánulásai fölött (néhány szlovák politikust, például Gustáv Husákot börtönre is ítélték miatta), Štúrt, mint az ilyesfajta elhajlás őseit – hiszen ha nem lennének szlovákok, akkor szlovák burzsoá nacionalizmus se lenne – háttérbe szorították. Ráadásul, egy Marx-idézetre támaszkodva felrötták neki az 1848-as forradalomban betöltött reakciós alapállását is. Štúr kétségkívül képviselt néhány elmaradott nézetet, felháborodva utasította vissza a nyugati liberalizmust és individualizmust mint a nemzeti hanyatlás megnyilvánulásait, és csalódva a szlovák mozgalom sikertelenségében, a maga utolsó, németül írt *A szlávok és a jövő világa* című művében megtagadta teljes addigi életművét, ugyanis immár a szlovákok jövőjét a pravoszlávismus felvételében, a cirill betűs írás átvételében és az orosz nemzettel való összeolvadásban látta.

Az oroszlan eltűnt, de Štefánik maradt

A legnagyobb névértékű bankjegyeket a 20. század első felének két politikusa kapta meg: az ezrest Andrej Hlinka, akiről már volt szó, az ötezrest Milan Rastislav Štefánik, aki Masarykkal és Benešsel együtt a Csehszlovák Köztársaság három fő alapítóinak egyike volt. Mint elismert csillagász és minden bizonnyal elbűvölő társadalmi lény nemzetközi, főként francia körökben mozgott, ami lehetővé tette számára, hogy sikeresen „lobbizzon” az új állam létrehozása érdekében. A háború alatt csehszlovák légiókat szervezett Oroszországban, Olaszországban és az Egyesült Államokban. A kommunisták nyilván nem kedvelték se Masarykot, se Beneš, de Štefánik, isten tudja miért, különösen a bögyükben volt. Hivatalosan többek közt a fejére olvasták, hogy „1908-tól a francia hivatalok szolgálatában asztronómiai és meteorológiai megfigyelések ürügye alatt különféle ellenforradalmi feladatokat hajtott végre Afrikában, Észak- és Dél-Amerikában, a Csendes-óceánnál és másutt”, illetve, hogy „1915-ben belépett a francia seregbe, ahol a Francia Hadügyminisztérium megbízásából titkos küldetéseket hajtott végre (...) aminek köszönhetően hihetetlen gyorsan haladt a francia sereg ranglétráján, egészen a dandártábornoki

rangig”. Következésképpen eltávolították tehát e francia kém valamennyi szobrát, beleértve impozáns, életnagyságon túli, repülő egyenruhás szobrát is a mai Štúr térről. (Mellesleg ezen a helyen eredetileg Mária Terézia szobra állt. Az Osztrák–Magyar Monarchia bukása után Štefánik váltotta le őt, kiegészítve egy oroszlánal, mely a csehszlovák címet tartotta. A szlovák állam megalakulásakor a címet tartó oroszlant eltávolították, de Štefánik megmaradt. Amikor a kommunisták ragadták magukhoz a hatalmat, egyetlen éjszaka alatt eltűnt Štefánik is, és hosszabb idő után a helyet Štúr és csapata foglalta el. 1989-ben egy lerakatban rábukkantak a címet tartó oroszlan szobrára, és egy másik helyen állították fel. Štefánikot a kommunisták olyan alaposan eltávolították, hogy már fellelhetetlennek bizonyult.) A szlovák nemzetnek, a kommunistákkal szemben, Štefánik a szívéhez nőtt, valószínűleg imponáltak neki külföldi társadalmi sikerei, illetve az is, hogy beleszeretett egy olasz nemes hölgy, de különleges romantikát mégis csak korai, időnap előtti halála adott legfőképp az alakjának, a légi baleset, melyet legendák öveznek: lehetséges, hogy a csehek lötték le, mert félték, hogy a szlovákok javát fogja szem előtt tartani a Csehszlovák Köztársaságban. Ennek a legendának köszönhetően a megosztott nemzet mindkét frakciója kisajátíthatta őt: a „Csehszlovákia-pártiak” mint államalapítót, a „Júdák” mint a csehek számára kényelmetlen embert, és ehhez még a kommunisták gyűlölete is hozzájárult. Még így is azt gondolom, hogy a legnagyobb címértékű bankó nem azért nem neki jutott, mert kevésbé volt ellentmondásos személyiség, mint Hlinka, hanem csak azért, mert ilyen magas címértékű bankóval eredetileg nem számoltak, és hirtelenjében nem akadt alkalmasabb jelölt.

Mint újabb segéd- és pontosító kritériumok a nemzeti panteon összeállításához, úgy vélem, jó szolgálatot tehetnek a Szlovák Köztársaság állami kitüntetései. A kormány javaslatára, esetenként pedig a saját szakállára a köztársasági elnök odaítélheti a Pribina-érdemrendet, a Ludovít Štúr-érdemrendet, illetve a Milan Rastislav Štefánik-érdemrendet. Az érdemrendek elnevezéséről, ha jól emlékszem, nagyobb harcok nem folytak, ellenben a kitüntetettek nevei hol az egyik, hol a másik politikai tábor híveinél váltanak ki viharos ellenvetéseket. Amikor például a disszidens és politológus Miroslav Kusý kapta meg a Štúr-érdemrendet, a Mečiar-féle Demokratikus Szlovákiaért Mozgalom egyik képviselője azon meggyőződésének adott hangot, hogy Štúr a kitüntetéssel kimondottan nem értett volna egyet. A Szlovák Nemzeti Párt elnöknője a *Nový deň* című napilapban kijelentette: „A köztársasági elnök úrhoz szeretnénk fordulni azzal a felhívással, hogy Štúr Magyarországon a múlt században zászlót bontott és hitt a szlovák államiségben, és küzdött érte az önkéntes alakulatokban. Kusý úr viszont ezzel szemben elsősorban polgár és világpolgár, valahol a világ másik végén, ha egyáltalán szlovák.” (Az idézetet azért vettem be, mert a vezető „nemzeti” politikusnő ismeretei Štúrról, aki természetesen szlovák államiségéről nem is álmodott, és az önkéntes, császárhű alakulatokban sem ezért, sem máért soha nem harcolt, iskolapéldái a mi „mitikus”

történelmi tudatunknak.) A másik oldal tiltakozó hangjai akkor szólaltak meg, amikor a köztársasági elnök Pribina-érdemrendet adományozott az önálló fasiszta Szlovákia kimagasló diplomatájának és politikusának – igaz, érvként itt nem hozták fel, hogy maga Pribina egyet értene-e vele, hiszen a frankok iránti elkötelezettsége miatt ez egyáltalán nem biztos: csak indítványozták, hogy a Szlovák Köztársaságnak ilyen személyiségeket egyszerűen nem kellene kitüntetnie. A szlovák nemzet „megosztottsága” a saját múltjához való viszonyában tehát akadály nélkül folytatódik, és ha nem tévedek, még sok szenvedélyes harc követi majd, amíg a „Csehszlovákia-pártiak”, a „ludákok”, a „kommunisták”, a „kozmpolitikák”, a „magyarbérencek” és más eszmék képviselői ki nem halnak.

A végső és döntő szót a szlovák panteon meghatározásánál meghagyjuk a legelhivatottabb, legmagasabb állami funkciót betöltő személynek. A jelenlegi elnök, Rudolf Schuster többször is kijelentette, hogy minden szlovákok elnöke kíván lenni, és nézeteinek szétforgácsoltsága ennek meg is felel. A kommunizmus idején a második legnagyobb szlovák város, Kassa polgármestere volt, a Kerületi Nemzeti Bizottság elnöke, a Szlovák Nemzetgyűlés képviselője és a Szlovák Kommunista párt Központi Bizottságának választmányi tagja, 1989 után viszont megvallotta, hogy ezekben az időkben is megmaradt hívő kereszténynek. Kijelentette azt is, hogy nem szégyelli kommunista múltját, sőt, még büszke is rá, mert annak idején annyi jót cselekedett. Erről a képességről, mely alkalmas a szemlátomást kibékíthetetlen ellentétek áthidalására, tiszta szívből beszél, ha nem is minden, de meglehetősen sok polgárnak, akik a múltból szintén csak arra emlékeznek, hogy „Tiso idejében”, miközben mindenütt tombolt a második világháború, a szlovákok remekül éltek, hogy a kommunizmus idején egy liter tej mindössze két koronába került csak.

Nemrég a köztársasági elnök és kísérete Pozsony közelében autóbalesetbe keveredett. Mint kiderült, a konvoj sietett, mert az elnök úr egyetlen nap alatt szeretett volna koszorút helyezni Eudovít Štúr, Milan Rastislav Štefánik és Alexander Dubček sírjára. És ezzel minden szlovákok képviselője a szlovák panteon végleges névsorát is előszámlálta. Mi a közös a szlovák történelem

e három személyiségében, és miért épp rájuk esett a választás? Mindenekelőtt, természetesen, az, hogy mindhárman szlovákok voltak. Mindhárom nyilván karizmatikus egyéniségek lehettek, ami az első kettő, régóta elhunyt személy esetében már nem játszik szerepet. Eudovít Štúr Alexander Dubčekkel összeköti a közös ugróci szülőház (bámulatos szimbólum, melyet csak a szlovákok tudnak kiélvezni igazán), Štefánikkal meg a korai halál (Štúr 41, Štefánik 39 éves volt). A harmas egyik tagja sem volt képes egy „magasabb hatalom” közbeavatkozása miatt törekvéseit sikerre vinni. A legfontosabb egybeesés szerintem az, hogy mindhárman rejtélyes körülmények között haltak meg. Štúr vadászat közben a lábába lőtt, és néhány napon belül belehalt a sérülésébe; Štefánik, amikor hazatért, lezuhant a repülőgéppel, melyet saját maga vezetett; Dubček autóbalesetet szenvedett, mikor szolgálati kocsiával és sofőrjével Pozsonyból Prágába tartott, s ennek következtében hunyt el körülbelül kéthónapos csehországi kórházi tartózkodás után. A bizonytalanságok találgatásokra adnak okot: Štúr esetleg nem titkos öngyilkosságra készült? Vagy valaki más lőtte meg, akit eltagadott? Nem gyilkolta-e meg a lábadózó beteget a tudatosan rossz kezelést alkalmazó orvos? Nem Masaryk vagy Beneš lövette-e le Štefánikot, hogy megszabaduljon kellemetlenkedő partnerétől és alighanem majdani ellenfelétől? Vajon nem volt-e Dubček balesete a széles és egyenes autópályán megszervezett? És hová lett a titkos dokumentumokat tartalmazó bőrönd, mely vele volt? Csak nem a KGB vagy valamilyen sötét cseh erő állhat az egész mögött? Mily termékeny talaj ez a legendák és mítoszok keletkezéséhez! Micsoda lehetőség, ha nem is a történészek számára, de a Nemzeti Bank egykori vezérigazgató-helyettesének és a hozzá hasonlók tömegének!

Mellesleg a kíváncsi újságírók kutakodni kezdtek, hogy milyen közös évfordulója lehetett e három óriásnak, akiket az elnök meg akart koszorúzni, és rájöttek: semmilyen. Az elnöknek volt évfordulója, aki így ünnepelte meg hivatalba lépésének első évfordulóját. És valóban ez a szlovák panteon valódi szerepe és küldetése a mai társadalomban: önmagunk ünneplése.

(2002-2003 körül)

CSEHY ZOLTÁN FORDÍTÁSA

Karol Čmel

Érzékek (duplaiku)

*ébred, végtelen
végül, egyben a kettő,
déliviális*

*

*közgazdász asztalt
terít: tatárok, paták:
mítosz: a jövő*

Érzékek 2

*jégkorszak, kréta,
erdő, változó vadak,
mint körforgalom*

Érzékek 3

*de valójában
a szakadék csúcsa a
legeslegmélye*

Érzékek 4

*Lásd puritánul
vak kézzel gyűjtött éjed:
tüske sehymedzik*

Érzékek 5

*nem lenne semmi
ármányban szabad szemmel
látni a sarat*

HIZSNYAI ZOLTÁN FORDÍTÁSAI

mind hosszabb költemények

*a ferde eső
eltörli a lakótelep
tömbházait*

*az ablakon túl ázik
a temető
csúszasz mint a szünet kezdetén*

*mind rövidebb versek
mind hosszabb költemények*

*úton odafele
visszafelé*

április elseje

*nyolcvanéves
őszbajú férfi
belép a tó
vizébe
mint irodalomba*

*megfontoltan
határozottan
korához illően*

*csodálkozom
hogy ezen csodálkozom*

*mikor baldoklott
emma bovary
tinta ízét
érezte a szájában*

BEKE ZSOLT FORDÍTÁSAI

